

УДК 502.175(477.82)

З. К. Карпюк – молодший науковий співробітник
кафедри географії географічного факультету Волинського
національного університету імені Лесі Українки

Наукові та правові засади формування Поліського екологічного коридору у Волинській області

*Роботу виконано на кафедрі географії
ВНУ ім. Лесі Українки*

Стверджується, що на сьогоднішній день існує наукове обґрунтування правової бази для створення частини Поліського екологічного коридору в межах Волинської області, який є складовою національної екологічної мережі України.

Ключові слова: Поліський екологічний коридор, наукові передумови, правова база.

Карпюк З. К. Научные и нормативные основания формирования Полесского экологического коридора в Волынской области. Утверждается, что на сегодняшний день существует научное обоснование нормативной базы для создания части Полесского экологического коридора в границах Волынской области, который является составной частью национальной экологической системы Украины.

Ключевые слова: Полесский экологический коридор, научные предпосылки, нормативная база.

Karpyuk Z. K. Scientific and Legal Principles of Forming of the Polissya's Ecological Corridor in the Volyn Region. It becomes firmly established that for today exists scientific ground of legal base for creation of part of the Polissya's ecological corridor within the limits of the Volyn Region, which is the constituent of national ecological network of Ukraine.

Key words: Polissya's ecological corridor, scientific pre-conditions, legal base.

Постановка наукової проблеми та її значення. Побудова національної екологічної мережі України як складової частини загальноєвропейської неможлива без глибокого та всебічного вивчення біотичного і ландшафтного різноманіття та відповідної правової бази, яка ґрунтується не тільки на міжнародних угодах, а й на законодавчих актах України, які узгоджуються між собою. На

сьогоднішній день є всі наукові засади і правові акти для формування Поліського екологічного коридору в межах Волинської області. Останній буде формуватися із двох національних природних парків Шацького і Прип'ять-Стохідського та екологічного "рукава" – долини р. Прип'яті, що їх з'єднує.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема створення регіональних екологічних мереж є перспективним напрямом сучасних географічних досліджень. Сьогодні відомо багато публікацій, присвячених не тільки загальнодержавній, а й регіональним екологічним мережам. Це стосується наукових праць Т. Л. Андрієнко, М. М. Приходько, Ю. О. Карпенко, Ю. Г. Мосікевич, Л. П. Царик та інших дослідників. Поки що поза увагою науковців залишилася наукова та правова база, необхідна для формування Поліського екологічного коридору у межах Волинської області, що послужило підставою для написання цієї статті.

Формулювання мети та завдань статті. Сьогодні в межах Волинської області розглядається можливість формування частини Поліського регіонального екологічного коридору, у якому виділяються його структурно-функціональні складники, зокрема національні парки, що з'єднуються долиною Прип'яті як природним екологічним коридором. **Метою і завданням** досліджень є аналіз історії та законодавчої бази, що дають підставу для дослідження природи регіону та формування Поліського екологічного коридору у Волинській області.

Матеріали й методи. У дослідженнях використано опубліковані матеріали про природу Західного Полісся та законодавчу базу, необхідну для формування екологічного коридору, а також застосовано метод аналізу й синтезу, загальногеографічних узагальнень та картографічний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відомо, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – це невід'ємні умови сталого економічного й соціального розвитку будь-якого регіону. Усе це має забезпечуватись екологічною політикою держави, що, відповідно, є важливою складовою частиною її національної безпеки.

Особливе занепокоєння вчених-екологів і просто пересічних громадян викликають поступова деградація природного середовища, зникнення багатьох видів рослин і тварин та зменшення різноманітності живої природи. Це є, імовірно, однією із найзагрозливіших змін довкілля, оскільки цей процес незворотний. Стрімкий технічний розвиток суспільства інтенсифікує вимирання багатьох видів рослин і тварин через руйнування місць їх проживання, масовий відстріл тварин, хижацьке рибальство, варварське вирубування лісів та розорювання під сільськогосподарські угіддя цілих земель, осушення боліт, фрагментацію екосистем транспортними магістралями, забудову значних територій.

Екосистеми – це найуразливіший компонент біотичної різноманітності. Відомо, що вилучення навіть одного виду з екосистеми порушує зв'язки між її складниками, що існували століттями.

Європейська спільнота докладає значних зусиль для збереження не тільки окремих видів, а й екологічних систем. Важливість та актуальність призупинення постійного й неухильного наростання кількості зникаючих видів рослин і тварин та цілих ландшафтів, а також збереження біотичного розмаїття як важливого складника розвитку суспільства підтверджується тим, що 2010 р. офіційно проголошений ООН Міжнародним роком біорізноманіття.

Ідея формування екологічної мережі виникла не випадково. Відомо, що ще здавна, мабуть навіть несвідомо, люди намагалися зберегти деякі види диких тварин і рослин. Так, можна пригадати відчуття єдності з природою архаїчної людини, що виявилось згодом у міфології про змішані поєднання людини з конем (кентавр), левом (сфінкс), биком (мінотавр). Культ тварин (часто комах, павуків, змії) був притаманний племенам мисливців і збирачів природних дарів періоду племінних відносин. В уявленні стародавніх єгиптян існували найрізноманітніші боги, котрих уособлювали священні тварини, птахи, риби, комахи. Обожнювали, насамперед, тих представників фауни, які були чимось корисні людям або вражали їх своєю силою чи способом життя. Так, богами вважали лева, дикого бика Апіса, крокодила, жука-скарабея та інших. Сокіл у давньоєгипетській релігії означав священний символ Сонця. У Дворіччі, а це відомі Шумер, Ассирія, Вавилон, культовим символом виступав дикий бик. Навіть ненавмисне вбивство священної тварини вважали жахливим святотатством і карали смертю. У давніх слов'ян символом княжої сили був сокіл. У середні віки місцеві землевласники та князі забороняли неконтрольоване полювання на зубрів, турів, ведмедів, бобрів, сприяючи збереженню цих видів.

Довгий час, аж до середини ХХ ст., уся природоохоронна діяльність, яка набула в кінці ХІХ ст. системного характеру, зводилася до охорони окремих видів рослин і тварин. Так, у середині ХХ ст. прийнято низку авторитетних міжнародних угод, найголовнішими серед яких є “Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів” (Рамсар, 2.02.1971); “Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі” (Берн, 19.09.1979); “Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин” (Бонн, 23.06.1979); “Конвенція Організації Об’єднаних Націй з морського права” (Монтего-Бей, 10.12.1982), мета якої – збереження, захист і вивчення біологічних ресурсів моря; “Конвенція про захист Чорного моря від забруднення” (Бухарест, 21.04.1992; ратифіковано в 1994 р.); “Конвенція про охорону біологічного різноманіття” (Ріо-де-Жанейро, 5.06.1992; ратифіковано в 1994 р.), що проголосила збереження не окремих ланок природи, а всіх систем біосфери в глобальному масштабі; “Конвенція про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер” (Гельсинкі, 17.03.1999); “Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття” (Софія, 23–25.10.1995), у якій проголошено ідею спільної відповідальності країн Європи за збереження природної спадщини тощо [3].

Із часом стало очевидним, що зберегти окремі види флори й фауни неможливо без збереження всієї екосистеми, у якій вони існують. Природоохоронні території є своєрідною мозаїкою зі значними проміжками між її елементами, тому наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зрозумілою стала потреба у створенні неперервної мережі природоохоронних об’єктів, які забезпечували б цілісність і неперервність біосфери. Власне цій меті у 80-х роках минулого століття присвячена ідея формування Всеєвропейської екологічної мережі (European Ecological Network або EECONET) як системи поєднаних екологічно цінних природних площ.

У 1993 р. на Міжнародній конференції “Охорона природної спадщини Європи через створення Європейської екологічної мережі” в м. Маастрихті нідерландськими спеціалістами запропоновано створити Європейську екологічну мережу (ЄЕМ). Вона включена у Всеєвропейську стратегію збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy або PEBLDS), прийняту на 3-й Всеєвропейській конференції міністрів охорони довкілля, що відбулася 23–25 жовтня 1995 р. в Софії. Структурними елементами ЄЕМ повинні стати так звані екологічні ядра, екологічні коридори та буферні зони.

Складовими частинами Європейської екологічної мережі є такі ж утворення окремих держав.

Незалежна Україна також активно долучилася до природоохоронної справи в європейському масштабі та до створення відповідної правової й політичної бази для реалізації цих процесів. Цьому значною мірою сприяють українські історичні традиції, а також менталітет українського народу, схильного до поетизації й поваги до рідної природи [2].

За цей час створено нове природоохоронне законодавство, яке включає кодекси України – Земельний (25.10.2001), Водний (06.06.1995), Про надра (27.07.1994), Лісовий (21.01.1994), Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища” (26.06.1991), “Про природно-заповідний фонд України” (16.06.1992), “Про охорону атмосферного повітря” (16.10.1992), “Про тваринний світ” (03.03.1993), “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” (08.02.1995), “Про екологічну експертизу” (09.02.1995), “Про відходи” (05.03.1998), “Про рослинний світ” (09.04.1999), “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” (10.02.2000), “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.” (21.09.2000), “Про об’єкти підвищеної небезпеки” (18.01.2001), “Про екологічну мережу України” (24.06.2004), “Про Червону книгу України” (07.02.2002), Постанова Кабінету Міністрів “Про затвердження Положення про Зелену книгу України” (29.08.2002), “Про Загальнодержавну програму “Питна вода України” на 2006–2020 роки” (03.03.2005), “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів” (31.05.2007), “Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами” (17.09.2008) та інші [14].

Необхідно пригадати, що і в Конституції України, яка прийнята 28 червня 1996 р. (зі змінами 08.12.2004 р.), зафіксовано, що забезпечення екологічної безпеки та дотримання екологічної рівноваги на території України є обов’язком держави (ст. 16) й кожному громадянину гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (ст. 50) [7].

До цього також слід додати численні двосторонні міжнародні угоди, ратифіковані Верховною

Радою України, які уклала Україна з іншими країнами, виступаючи таким чином юридичною стороною щодо їх дотримання та виконання.

Головним документом реалізації стратегії розбудови екологічної мережі України є Закон України “Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.”, прийнятий Верховною Радою України 21 вересня 2000 р., у якому передбачено збільшення площі земель природно-заповідного фонду до 10,4 % у 2015 р., а площі національної екологічної мережі загалом до рівня, достатнього для забезпечення екологічної безпеки країни.

Програмою зазначено, що *екологічна мережа* – єдина територіальна система, до якої входять ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, та території й об’єкти природозаповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території й об’єкти інших типів, що визначаються законодавством України та є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон.

Екологічні ядра – це малозмінені, екологічно цінні й значні за розмірами території, які зазвичай мають природно-охоронний статус. Основним їх завданням є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на *еталонних* природних ділянках, а також сприяння підтриманню екологічного балансу в регіоні.

Екологічні ядра мають з’єднуватися між собою *екологічними коридорами* – природними або приведеними до природного стану ділянками землі чи водної поверхні видовженої конфігурації. Це можуть бути долини річок, озера, болота, балки, лісові масиви, що забезпечують відповідні умови для міграції дикої фауни та збереження біоти.

Для захисту природних регіонів і екологічних коридорів від негативної дії зовнішніх чинників та забезпечення збереження існуючих і відтворення втрачених природних цінностей, а також запобігання негативному впливу господарської діяльності людини на природні комплекси створюються *буферні зони* із регульованим обмеженим господарюванням. Це можуть бути не лише природні території екстенсивного використання, тобто сіножаті, пасовища, ліси, а й орні землі, на яких не використовують у господарюванні мінеральних добрив.

Таким чином, із екологічних ядер, коридорів і буферних зон формується своєрідна мережа, яка більш-менш рівномірно покриває регіон. За достатнього представництва й відповідної площі така екологічна мережа створює прийнятні умови для збереження його біологічного та ландшафтного різноманіття.

У Програмі зазначено, що її основною метою є “збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. При цьому національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всесвітової екологічній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біотичного різноманіття. Крім того, Програма має сприяти збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності” [5].

За роки незалежності площа заповіданих земель в Україні збільшилася більше ніж удвічі й наразі становить 5,4 %, проте цей показник чи не втричі менший середньоевропейського. На Волині він сягає 11,2 %, що є одним із найвищих показників заповідності в Україні.

Формування національної екомережі здійснюється з урахуванням природних особливостей регіонів. Науковцями вже з’ясовано теоретичні та практичні положення створення національної мережі України, а також визначено об’єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення та території, у межах яких збереглися найцінніші природні комплекси. Це Карпати, Кримські гори, Донецький кряж, Приазовська височина, Подільська височина, Полісся, витоки малих річок, прибережно-морські смуги та ін. До територій, що забезпечують зв’язки між ключовими об’єктами й зумовлюють цілісність екомережі, належать три широтних природних коридори: Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий) та меридіональні, просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, а також окремих природних коридорів, що формують ланцюг прибережно-морських природних ландшафтів Азовського й Чорного морів, що оточує територію України з півдня [1; 4; 10].

До проєктованого Поліського екологічного коридору загальнодержавного значення в межах Волинської області входять два екологічних ядра: Шацький національний природний парк і Національний природний парк “Прип’ять-Стохід”, екологічним коридором слугує долина р. Прип’яті, а до буферної зони належать території, що до неї прилягають (рис. 1).

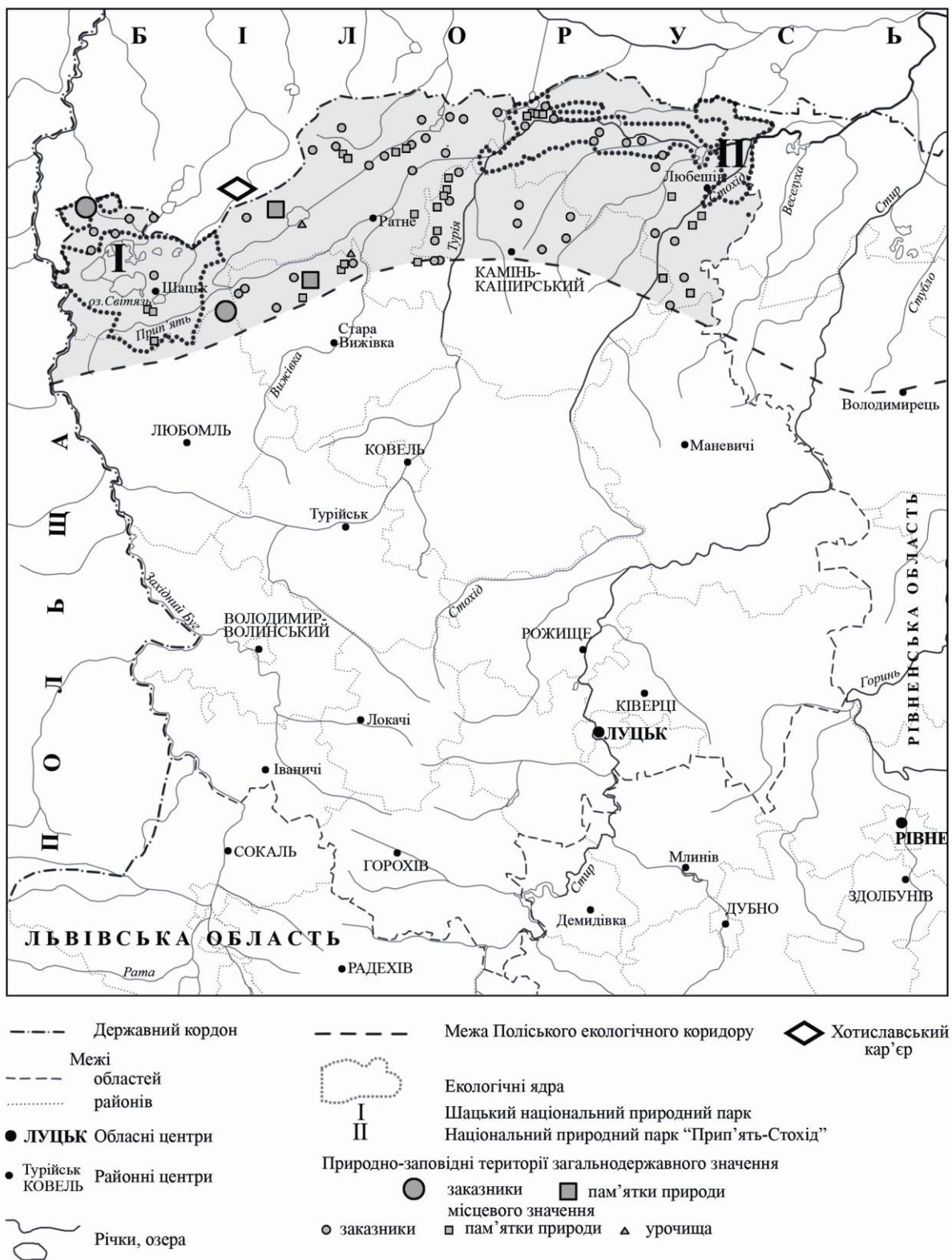

Рис. 1. Картосхема Поліського екологічного коридору в межах Волинської області

Завдяки ощадливому й консервативному використанню місцевим населенням природних ресурсів збереглася незаймана природа Шацького поозер'я, де 28 грудня 1983 р. створено Шацький національний природний парк. Площа земель національного парку кілька разів уточнювалась і з 1998 р. становить 48 996,6 га.

Із 1999 р. водно-болотні угіддя ШНПП у межах Рамсарської конвенції віднесені до водно-болотних угідь ІВА територій (International Bird Area Programm), що мають міжнародне значення як середовище існування водоплавних птахів, а у 2002 р. рішенням 17-ї сесії Бюро координаційного Комітету ЮНЕСКО МАБ Шацькому НПП надано статус біосферного резервату. Із квітня 2002 р. цю територію віднесено до світової мережі біосферних резерватів [9]. На сьогодні ШНПП розглядається як складова частина разом із біорезерватами “Прибузьке Полісся” (Білорусь) і “Західне Полісся” (Польща) проєктованого Транскордонного біорезервату “Західне Полісся” (загальною площею 214 990,9 га, із яких 75 073,9 га належить до території України) [11].

Це унікальний за своїми геолого-морфологічними особливостями озерно-карстовий ландшафт, де міститься 24 озера площею 6,5 тис. га [12]. Найбільші серед озер – Світязь (2750 га, глибиною 58,4 м), Пулемецьке (1920 га), Луки (680 га), Люцимер (450 га) та інші. Переважаючим типом рослинності на території ШНПП є ліси із сосни звичайної, берези повислої, вільхи чорної, що є основними лісотвірними породами. Тут виявлено численні рідкісні види рослин і тварин, включених у Червону книгу України.

Флора парку в сучасних його межах нараховує 802 види дикорослих вищих судинних і спорових рослин, 28 видів рослин занесені в Червону книгу України, майже 60 є регіонально рідкісними [13]. На території парку зафіксовано 1122 види тварин. Серед них 774 види – безхребетних, 333 – хребетних, зокрема 29 видів риб, 12 видів земноводних, сім видів плазунів, 241 вид птахів, 44 види ссавців [6]. Через цю територію щорічно під час весняних та осінніх міграцій пролітає до 100 000 птахів. Тут перетинаються два шляхи їх міграцій – Поліський широтний і шлях із Білого моря через Балтійське до Середземного [8]. Найчисленнішими під час міграцій є водоплавні та навколководні птахи.

Національний природний парк “Прип’ять-Стохід” розміщений у Любешівському районі Волинської області. Історія становлення парку дуже цікава. Ще в 1980-х рр. на території району створено низку заказників, у 1995 р. – регіональний ландшафтний парк “Прип’ять-Стохід”, який об’єднав частину заказників, а 13 серпня 2007 р. – Національний природний парк “Прип’ять-Стохід”, який об’єднав усі заповідні об’єкти Любешівського району. Загальна площа парку становить 39 315,5 га, зокрема 5961,93 га земель, що надаються йому в постійне користування. Північна межа парку проходить кордоном із Республікою Білорусь. У структурі земель парку боліт – 43 %, лісів – 35 %, чагарників – 16 % і водний фонд – 6 %. Любешівські болота включено до Європейського каталогу ІВА-територій, тобто зон, життєво важливих для збереження видового різноманіття, а також розмноження, вигодовування та відпочинку під час перельотів пернатих.

У парку виявлено 23 види рослин, занесених до Червоної книги України. Також наявна рідкісна фауна – 30 видів червонокнижних хребетних. Тут залишилося чимало чудових, первісних куточків природи. Цей край чарує своїми безкраїми лісами, прекрасними озерами та болотами. Наймальовничіші краєвиди простежуються вздовж річок Прип’ять і Стохід. Остання має дуже влучну назву, яка повністю відповідає її природі – “сто ходів”. Яскравою особливістю цих річок є наявність десятків рукавів, русел, стариць, що дещо нагадують дельту Дунаю. Серед них – безліч заболочених та піщаних островів.

Водночас ця територія – надзвичайно красива й добре збережена, її прип’ятсько-стохідські заплави є величезним фільтром очистки вод Прип’яті та Стоходу, що живлять найголовнішу водну артерію України – Дніпро, води якого використовуються як питні для мільйонів українців.

Сполучним природним коридором між двома екологічними ядрами слугуватиме долина р. Прип’яті з порівняно багатьма незмінними природними ландшафтами – озерами, болотами, лісовими масивами та луками із типовою для них флорою й фауною, що охоплює багато рідкісних і зникаючих видів, занесених до Червоної книги України й міжнародних природоохоронних переліків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Існуюча сьогодні історико-правова основа дає підставу для формування екологічної мережі як на державному, так і на регіональному рівнях. Поліський екологічний коридор – складова частина трансєвропейських природоохоронних утворень. Центрами цього коридору у Волинській області є Шацький національний природний парк та Національний природний парк “Прип’ять-Стохід”. Складові екологічного коридору вимагають подальших наукових досліджень.

Література

1. Болотний фонд Волинської області / упор. М. Химин / [Мігас С. В., Якубишена С. Г., Петрук В. Й., Химин М. В.]. – Луцьк : Ініціал, 2003. – 24 с.
2. Борейко В. Е. Этика и менеджмент заповедного дела / Борейко В. Е. – Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2005. – 328 с. – (Охрана дикой природы. – Вып. 53).
3. Гайнріх Д. Екологія : dtv-Atlas / Д. Гайнріх, М. Гергт. – К. : Знання-Прес, 2001. – С. 261–266.
4. Добровольський В. В. Екологічні знання : навч. посіб. / Добровольський В. В. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 299 с.
5. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки // Рідна природа. – 2001. – № 1. – С. 60–70.
6. Зінченко О. П. Стан вивченості тваринного світу Шацького національного природного парку / О. П. Зінченко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, Ч. 1. – С. 187–192.
7. Конституція України.
8. Матейчик В. І. Міжнародна номінація Шацького національного природного парку / В. І. Матейчик, В. С. Найда // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, Ч. 1 : За матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. “Шацький національний природний парк : регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку”. – С. 34–38.
9. Найда В. С. Аспекти охорони природи біосферного резервату “Шацький” / В. С. найда // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 1. – С. 15–20.
10. Природно-заповідний фонд Волинської області / упор. : М. Химин та ін. // Огляд територій і об’єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
11. Ткачук О. В. Шацький національний природний парк / О. В. Ткачук // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, Ч. 1. – С. 51–53.
12. Черчик Л. М. Лісо-озерні рекреаційні системи Шацького національного природного парку / Л. М. Черчик // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. – Луцьк : РРВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – № 6. – С. 81–84.
13. Ященко П. Т. Рослинний світ Шацького національного природного парку / П. Т. Ященко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, Ч. 1. – С. 166–171.
14. <http://zakon.rada.gov.ua>.

Адреса для листування:
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, географічний факультет

Статтю подано до редколегії
3.06.2010 р.